

ŞEZERÂTÜ'Z-ZEHEB FÎ AHBÂR MEN ZEHEB , İBN 'İMÂD EL-HANBELÎ,
(Dr. Mahmud 'Arnavûd'un İ.Ü Edebiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı
Dalı'nda yapmış olduğu konferans'tan)

Tercüme : ABDULLAH KIZILCIK

İbnü'l-İmâd adıyla tanınan Ebu'l-Feth 'Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed b. el-'Akerî¹ ed-Dımaşkî es-Sâlihî el-Hanbelî bir edebiyatçı, bir fıkıh alimi ve bir tarihçidir. İbnü'l-İmâd h. 1032 senesinde Şam'ın Sâlihiye kazâsında dünyaya geldi. bu devir Osmanlı İmparatorluğu idarecilerininin, Avrupa'nın güçlü devletlerini sarstıkları dönemdir. Sınırları Atlas Okyanusu'ndan İran'a oradan da istanbul'a uzanan bu dönem, bilindiği üzere aşırı sömürgeci devletlerin yıkılmasından hemen önceki devreye rastlamaktadır.

İbnü'l-'İmâd çocukluk devresini Şam'da geçirdi. Aralarında Eyyüb² el-Halvetî'nin de bulunduğu devrin ileri gelen hocalarından büyük gayretlerle çeşitli sahalarda dersler aldı. Fıkıh ilmini semâ ve kırâat yöntemiyle hanbelî mezhebinden olan devrin Şam müftüsü İbn Fakîh Fussa³ ve bir diğer âlim Şemseddin el-Belban'dan⁴ aldı. Müellif daha sonra eğitimini Kâhire'de sürdürmek üzere seyahata çıkmış ve orada bu maksatla Sultan

¹ Muhammed Kemâleddin b. Muhammed el-Gazzî el-Âmirî, "en-Necâtü'l-ekmel " adlı eserinde bu nisbeyi el- Ukerî şeklinde ifâde etmiştir. Ben derim ki: Büyük âlim Hayreddin ez-Ziriklî, "el- 'A'lam" adlı eserinde aynı nisbeyi şu şekilde izah etmiştir : ez-Zebîdî'nin "Tacu'l-'arus"unda bu kelime el-'Akerî ya da el-'Akkerî şeklinde açıklanmıştır.

Bk. Tâcu'l-arûs, A-K-R maddesi XIII, 121

² Tam adı Eyyüb b. Ahmed b. Eyyub el-Kureşî el-Mâturîdî el-Halvetî'dir Aynı zamanda tasavvuf şeyhlerinden olan el-Halvetî, Şam'ın 'Aziziye bölgesinde doğmuştur. hatyatı ını bu bölgede devam ettirdikten sonra ölümü de yine buradadır. El-halvetî'nin aralarında "Zühreyetü'l-fethî" ve "Vasiyye" (eserde müellifin . Ebu's-Safa künyeli oğlu Muhammed'e vasiyetleri vardır). Müellif h. 1071 senesinde vefat etmiştir. Bk. el-'A'lam II, 37

³Tam adı Abdalbâki b. Abdalbâki b.Abdulkadir olan el-Ba'li el-Ezherî ed-Dımaşkî'dir. Nisbesi Fussa olan İbn Fakih Ba'lebekke'de doğmuştur. Öğrenimini Kâhirede sürdürdükten sonra tekrar Şam'a döndü ve vefatınakadar burada kaldı. Eserleri arasında "el-'Ayn ve'l-eser ve'l'akaid ehlil eser" , "Feyzu'r-rezzak fi tehzîni'l-ahlak", "Riyâdu ehlül Cenne fi âsâri ehlü's-sünne" ve "Şerh Sahîhi Buhârî" vardır.ö. h.10712 dedir. Bk. Ziriklî, a.g.e., III, 272

⁴ tam adı Muhammed b. Bedreddin b. Abdulhak b. Belbân'dır. Aslen Ba'lebekke'li olan Belban Şamda şöhret bulmuştur. Aralarında "Hülâsatü'l-eser" dlı eserin sahibinin de bulunduğu bir grub ulemamadn hadisle beraber dört mezhebin fikhını okumuştur. Sayısız eserleri arasında şunlar zikre değerdir: " er-Risâle fi evvibe es'ileti'z-zzeydiyye". "Kâfi'l-mübtedi' mine't-tüllab", "Ahsaru'l-muhtasarât", "Akide fi't-tevhid", "Buğyetü'l-müstefid fi't-tecvîd" v.s. ö.1073. Bk. a.g.e., ez-Ziriklî, VI,51

el-Mezzâcî⁵, en-Nûr eş-Şebrâmellisî⁶, Şemseddin el-Bâbilî⁷ ve Şihâbuddin el-Kalyûbî⁸ gibi bir çok âlimden çeşitli dersler alınmıştır.

İbnü'l-'Îmâd ilim tahsili için gittiği Kâhire'de bir müddet kaldıktan sonra eğitim ve öğretim faaliyetlerine başlamak üzere tekrar Şam'a döndü. Orada, oralarında "Hülâsatü'l-eser" sahibi el-Muhibbî'nin⁹ de bulunduğu. Osman b. Ahmed b. Osman en-necdî el-Hanbelî, Mustafa el-Hamevî¹⁰ ve 'Abdulkâdir el-Basrî gibi mühim şahsiyetlerden istifâde etti. Muhibbî adı geçen esrinde onun hakkında şu ifadeleri kullanmıştır : "Yaratılışı, edebiyat çevreleriyle sıkı ilişki içerisinde bulunduğundan dolayı şiir yazmaya yatkındı. Şu kadar var ki bilinen şiirler içerisinde onununkine rastlanmamıştır. Ancak arkadaşlarından birisi onun, rüyasında kendisine şu iki beyti okuduğunu bana haber verdi :

İsyan karanlığında boğulmuştum bir himmet eli ulaşmadan kurtuluşuma
Bir yardım eli beni kurtardı onlardan لَا تَحِينُ مَنَاصِي geldikten sonra zannıma

Beytleri okuduktan sonra şöyle devam etti : " Gençliğimde onun talebesi idim. Onunla bulunmayı kazanç sayıyor ve hiç bir cümlesiini kaçırmamak gerektiğini düşünüyordum. Bu nedenle sarf ve matematik gibi dersler almak üzere onun meclislerine devam ettim. Gerçekten de verdiği derslerin çok faydasını gördüm. Bana

⁵ Kâhire'de kıraat hocalığı yapan el-Mazzâcî'nin tam adı Sultan b. Ahmed b. selâme b. İsmail el-Mezzâcî eş-Şâfi'dir. Telif ettiği eserler arasında "Hâşiye alâ Şerh el-Menhec li'l-Kâdî Zekerîya", el-Kıra'atü'l-erba" ve "Ecvbe 'an es'île veradet ileyhi " adlı eserleri vardır. ö.h.1087. Bk.ez-Ziriklî, a.g.e., IV, 214

⁶ Şâfi mezhebinden Mısırlı bir fıkıh âlimi olan eş-Şebremellisî'nin tam adı Ebu'l-Beydâ 'Ali b. 'Ali eş-Şebremellisî'dir. Küçük yaşta gözlerini kaybeden Şebremellisî, öğrenimini gördüğü Mısır'ın el-Ezher Üniversitesinde bir müddet hocalık yapmıştır. Kale aldığı eserler arasında "Hâşiye 'alâ Mevâhibi'l-ledünniye li'l-Kastellâni" ve "Hâşiye 'alâ nihâyeti'l-nuhtac" adlı eserler de vardır.ö. h. 1087. Bk ez-Ziriklî, a.g.e., IV, 214.

⁷ Şâfi mezhebinden Mısır'lı bir fıkıh âlimi olan el-Bâbilî'nin tam adı Ebû Abdullah b. 'Aâeddin el-Bâbilî'dir. Mısırdaki doğup büyüyen el-Bâbilî, vefatına kadar da hayatını burada sürdürmüştür. Bâbilî kitap telifinden ziyâde talabeleriyle meşgul olmuştur.

⁸ Mısır'da Kalyub sülalesinden gelen bir edebiyatçı ve bir fıkıh alimi olan Kalyûbî'nin tam adı Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Selâme el-Kalyûbî'dir. Bir çokhâşiye ve risaleleri yanında, bir kısım ehl-i beytin hayatı hakkında "Tuhfetu'r-Râgıb" ve "Fedâilu Mekke ve Medîne ve Beytu'l-makdis ve şey'un min târihihâ" adlı biyografiye dâir eserleri vardır. Ö. h. 1069. Bk. ez-Ziriklî, a.g.e., VI,270.

⁹ Bir tarihçi, araştırmacı ve bir edebiyatçı olan el-Muhibbî'nin tam adı, Muhammed b. Emin Fadlallah b. Muhibbullah b. Muhammed el-Hamevî'dir. Şam'da doğan el-Muhibbî'nin eserleri daha ziyâde, devrinde yaşayan âlimlerin biyografileri hakkındadır. Bunlar arasında "Hülâsatü'l-eser fi a'yâni'l-karn el-Hâdî 'aşer" adlı esride vardır.Ö. h.1111'dedir. Bk. ez-Ziriklî, a.g.e., II, 41.

¹⁰ Devrinin tarihçi ve edebiyatçılarından olan el-Hamevî'nin tam adı Mustafa b. Fethullah eş-Şâfi'i el-Hamevî el-Mekkî'dir. Aslen Hama'lı olan müellif Şam'da bazı alimlerden ders aldıktan sonra Yemen'e oradan da ilmi ve bilgisini genişletmek üzere nisbesini aldığı Mekke'ye seyahatlerde bulduysa da vefatı Yemen'de olmuştur.Ö. h. 1123. Bk. Ziriklî, a.g.e., V,237.

onun derslerine bir müddet devam etmek nasib oldu. (Bir taraftan ben , onun meclisine devam ederken) doktorun hastasının ayağına gidişi gibi o da bana ziyaretlerde bulundu. Bu durum benim Rum (Anadolu) diyarına göç etmeme kadar devam etti. Uzun bir müddet sonra onu görmeyi çok arzu ettim. Fakat Ölüm haberinin gelmesi çok sürmedi. bu da ona olan hasret ateşini iki kat artırdı.

İbnü'l-İmâd hac farızasını ifa ettikten sonra h. 1089 senesi Zilhicce ayınının 13. günü Mekke'de vefat etti. (Allah gani gani rahmet eylesin. Makamını Cennet eylesin. Bizi ve onu Kıyâmet günü Hz.Peygamberin sancağı altında toplamak nasib etsin)

İbnü'l-İmâd'ın çeşitli ilimlere dair geride bıraktığı pek çok eser arasında şunlar da vardır.

1- "**Buğyet uli'-nühâ fî şerh el-müntehâ**". Eser, Ebu'l-bekâ Takiyüddin Muhammed b. Ahmed b. 'Abdülaziz el-Futûhî'nin¹¹ (ö.h.972) "Munteha'l-inâdât fî cemî'i'l-münekkâ' ma'a't-tenkih ve ziyâdât" adlı esere şerh tarzındadır.

2- "**Şezerâtü'z-zeheb fi ahabâr men zeheb**". Bu müellifin şöhret bulduğu ve tahkikini ilk yaptığımız eserdir.

3- İbnü Hâc el-Hamevî'nin¹² meşhur "**Bedî'îye kasidesinin şerhi**". Eserine şu beytle başlamıştır.

Ey Araplar sizi methe başlayacak bir kölem vardır
(o da) efendideki göz yaşını akıtan fesâhattir

4- "**Matyyetü'l-emân min hınsi'l-eymân**". Eser fikha dâirdir.

5- "**Nüzhet zâti'l-İmâd 'alâ tefsîri'l-âllame el-Beydâvî li sûreti yâsîn**". Bu eser Şam'da Dâru'l-ktüb el-Mısriyye'de 5543 numaralı bölümüdedir.¹³

Bütün bu eserlerine ilâveten bazı şiirleri mevcuttur¹⁴.

Şezerâtü'z-zeheb'in Sanatsal Değeri

Eser sanat bakımından İslam tarihine dâir muhtasar tarzda yazılan eserlerin en kıymetlileri arasında sayılır. Müellif esrinde h. onuncu asırda şahit olduğu, büyüklerin

¹¹ Bağdâdî'nin "Hedyyetü'l-ârifin" adlı esrinde et-Tenühî şeklinde geçmekte olan bu nisbenin hatalı anlaşıldığını sanmaktayız(bk. I.508). Zira Ömer Rıza Kehhâle "Mu'cemu'l-müellifin adlı eserinde bu hatayı düzelterek el-Futûhî şeklini tercih etmektedir.

¹² hakkında bilgi için bk. Ebû Zeyd Ali , El-Bedî'îyât, s.93-96

¹³ Bk. Fehres Mahtûtâtü'z-Zahirîye, III. 450

¹⁴ Bk. en-Na'tü'l-ekmel , s.242-248.

harb, doğum ve ölüm gibi vakalarına teferruata girmeden kısaca temas etmiştir. Bu kitabı diğerlerinden ayıran şu iki özelliğini ni de ilave etmem gerekir :

1- Eserin h. 1.yıldan 1000. yıla kadarki tarihih olaylardan bahsetmeş olmasıdır. Eseri, muhtasar İslam tarihleri arasında yaygın kaynaklar arsına koyan faktör, ez-Zehbî'nin "İslam tarihi" ile İbn Kesîr'in "el-Bidâye ve'n-nihâye" gibi tarihe dâir yazılan diğer eserlere ilâveten , üç asra yakın bir zamanı ihtiva etmesinden dolayıdır.

2- Müellifin , İslam tarihinin özellikle h. 1. asırda şahit olduğu .acı olaylardan bahsederken takındığı tarafsızlık ilkesidir. Bu ilke bir tarihçide bulunduğu takdirde, araştırmacıların güveninin kazanacak bir kaynak eser olacağı herkesçe malumdur. Burada müellifin Kur'an, fıkıh ve hadis metinlerine de vâkıf olduğunu belirtmemiz gerekir. Zira onun bu özelliği Zihar, İbn sayyâd ve Tahkîm meselelerinde de olduğu gibi eserin bir çok yerinde açıkça görülmektedir.

Şüphesiz müellifin , hadisçi tarihçi edebiyatçı ve şâirler yanında ileri gelen yönetici ve emirlerin biyografilerini verdiği eserinde çok faydalı bölümler bulmak mümkündür. Halbuki diğer kaynak eserlerde ancak iyi bir araştırma ve tetektikten sonra konu ile bilgilere ulaşabilirsiniz. İbn 'İmâd daha önceki itimad ettiği tarihçilerin eserlerinde geçen olayları özet ve nakil yoluna gitmişse de bana göre onun metodu ilmî ya da edebî hangi konuda olursa olsun en güzel metodlardan sayılır.

Müellif ayrıca, eserinin birinci bölümünün büyük bir kısmında h.onuncu asrın ileri gelen hadisçilerinin biyografilerini ele almıştır. İnşallah eserin tahkikli nüshası yayımlandıktan sonra araştırmacılar, faydalanmak üzere bu esere müracaatta bulunabileceklerdir. Bu arada müellifin h.1. asır muhaddislerinin mühim bir kısmını dışarda bırakıp, onların sadece bir kısmıyla yetinmesine de işaret etmemiz gerekir. İşte bu ve bu gibi nedenler beni, esere bazı ilâveler yapıp dipnotlar düşmeme sebebiyet vermiştir. Yine burada, çalışmam esnasında ortaya çıkan, müellifin ne mukaddime ve ne de metinde istifade ettiği eserlerin adına ve müelliflerine temas etmediğini ifade etmek gerekir. Okuyucununda kolayca farkedebileceği bu eserlere dipnotta belirrtiğimize işaret etmek uygun olacaktır.

Çok önemli bir hususa daha işaret etmek gerekir. O da müellif alıntı yaptığı eserlere temas etmediği gibi bu eserlerin sahiblerine vermiş olduğu ilmî cevabları da zikretmektedir. Bu hususu da eserin bir çok yerinde görmekteyiz.

Hülâsa "Şezerâtü'z-Zehb", uzunca bir dönemin tarihini öz bir şekilde ihtiva eden İslam tarihine dair önemli kaynaklardan birisidir. Bu eser kişiye, müellifin yaşadığı asırdaki âlimleri gayet iyi bir şekilde tanınmasına imkan vermektedir. Diğer yandan aynı eserin bir özelliği de eserin okuyucuya bir taraftan hal tercemeleri verirken konuyla ilgili diğer kaynak esrlere bakma ihtiyacı hissettirmeyecek tarzda olmasıdır.

Eseri tahkik konusunda Çalışmamız

Arap-İslam kültürüne dair eserlerin tahkik edilmesinden gaye, bu eserlerin en doğru şekillerine ulaşmaktır. Nitekim İbn Manzûr *حق الأمر يحقه حقا أو أحق* ibaresindeki *أحق* kelimesine "yakîn üzere olmak" anlamını vermektedir. Buna göre (bir işte) yakîn üzere olduğun vakit *أحقق الأمر و أحققته*.¹⁵ İbn Manzûr bu konuya şöyle devam eder: bu kelime *تحقق عنده الخبر و أوجبت*, *أحقت الشيء* ibaresinde, *تحقق عنده الخبر و أوجبت* 'de ve *صدق* 'de ve *كلام محقق* cümlesinde de *رصين* anlamlarına gelmektedir. Râciz'de bu kelimeyle ilgili olarak şu mısra'ı zikreder.¹⁶

دع ذا و حبر منطفا محققا

Babamın bana öğrettiği gibi tahkik sanatı, İbn Manzûr'un ifadelerinde geçen uslûba tamamiyle benzemektedir. Zira babam bana tahkik sanatının, tahkiki istenen metnin muhakemesi anlamına geldiğini öğretti. Buna göre tahkiki yapan kimsenin, müellifin kapalı bıraktığı ayet, hadis, alem, künye, lakab, beyit, vecize, darb-ı mesel ve sair hususlar ile beraber metindeki kelime ve harf hatalarından hiç birini kaçırmaması gerekmektedir. İşte bu nedenle Tahkik, eserde varid olan hataları düzeltmek ve noksanlıkları gidermek için yapılır. Çünkü, bize bu kültür mirasını bırakan önceki âlimler de, zamanı ve yeri ne olursa olsun bizim gibi hata ve nisyana maruz insanlardır. Bundan dolayı tahkikine ihtiyaç duyulan ayet, hadis, şiir ve darb-ı mesel gibi hususların tahkiki, dipnot düşülmesi gereken yerlerin dipnotu, dipnotun lüzumsuz olduğu yerlerde özellikle araştırmacıların kolaylıkla ulaşabileceği eserleri dipnotta göstermekten kaçınmak ve daha sonra da kitaba fihrist hazırlamak yaptığımız çalışmalar arasındadır.¹⁷

Diğer yandan bu eseri en güzel bir şekilde tahkik yapmaya gayret ettim. Bu arada ben de mükemmellik sıfatına haiz olduğumu iddia edemem. Zira, mükemmellik sıfatı ne önden ve ne de arkadan hiç bir batılın yaklaşmadığı yüce Kitaptan başkasına yakışmaz.

¹⁵ Bk. Lisânu'l-'Arab, H-K-K maddesi, II,940

¹⁶ a.g.e., II, 942

¹⁷ Ben derim ki : "tahkikin, müsteşriklerin eserlerine dayanarak yazmanın kendisinde ya da bir fotokopisinde varid olan metni ortaya çıkarmak olduğunu zannedenler hata içerisindedirler. Ayrıca yeteri kadar bilgisi olmayan ve tahkik kültürünü ehlerinden almayan bir kısım araştırmacılar da , müsteşriklerin tahkik sanatında müslüman alimlerin önüne geçtiklerini vehmetmişlerdir. Müsteşriklerin İslam ve Arap kültürüne dair yaptıkları , islami eserleri neşretmekten başka bir şey değildir. Elbette neşir ve tahkik arasında çok büyük farklar vardır. Buna binaen muhakkikin sahip olması gereken en önemli şey ,Arap dilini iyice kavraması ve anlaşılması güç kaynak eserlere müracaat edebilmesidir. Müsteşriklerin 20 yaşlarında öğrenimine başladıkları bu dili yeterince anlayamamaları gayet doğaldır. Neticede Tahkikin, ülkemizde gelişip büyüyen bir sanat olduğunu tekrar ifade etmemiz gerekir. Onun usul ve furuunu da önceki alimlerimizin belirlediklerini de ilave etmemiz gerekir. Şayet araştırmacı dikkatle bakarsa pek çok alimimizin muhakkik sıfatıyla mücehhez oldukları anlar.

Beni bu eserin tahkikine sevden bir diğer amil de bu eserin yeedinci baskısının bile araştırmacıların güvenini kazanamamış olması ile hareke, rakam ve numaradan uzak ve bir çok hata ve noksanlıklarının bulunmasından dolayıdır.

Eserin tahkiki konusunda bazı hususiyetler

1-Eserin matbû'unu asıl nüshayla karşılaştırdım. Bunu yaparken eserin matbû şeklini babama okudum. Bu esnada babam ve ben metinde geçen hataları hataları tashih edip noksan kelimeleri tesbit ettik. Bu arada babamın metinde varid olan ayet, hadis, şiir ve hadislerin hareketleri konusunda kıymetli mülâhazalarını aldım.

2- gerekli yerlerde metne müdahalelerde bulunup onu numaralandırma yoluna gittisonra okuyucuyu dikkate alarak ayet, hadis, şiir ve alemlerdeki birtakım kelimeleri harekeledik. Bunu yaparken de dile, şiire ve biyoğrafik eserlere dair temel kaynaklardan istifade ettim.

3- Eserin bazı kısmına ilavelerde bulundum. Bunu da, müellifin kısaca temas ettiği konuların teferruatını verdim. Öte yandan çeşitli kaynaklarda geçen bilgilerin doğru olanlarını ya da mütekaddim tarihçilerin bir nevi icma ettikleri konuları tesbit etmem, eserin bu cildini yayınlamam konusunda büyük gayret ve hayli zaman sarfetmeme sebebiyet vermiştir.

4- Metinde geçen ayetleri numaraladım. Şiirleri ise asıl kaynakları olan divanlara müracaat edip doğruluğunu tesbit ettim. Öte yandan esere, metinde geçen garip lafızları açıklayıcı tarzda notlar düşmekle beraber tartışılması gereken ve özellikle müstakil bir biyoğrafileri olmayan alem isimleri de tanıtmaya çalıştım. Bütün bunlara ilaveten varsa hataları tashih edip düşen kelimeleri tesbit ettim.

5- Bu mukaddimeyi uzun bir araştırma ve hazırlık döneminden sonra bu büyük esere ve sahibine layık bir şekilde yazdım. Bütün bunları yaptıktan sonra da bu konudaki çalışmalarımı, görüşünü almak ve metoduna paralel hareket etmek için babama sundum. Babam da gerekli gördüğü yerlerde notlarım ilavelerde bulundu.

Burada řu hususu belirtmekte fayda görüyorum. Eserin tahkiki konusunda, Şam ez-Zâhiriyye Kütüphanesi 3468 no'lu yazmayı esas aldım. Eser 546 varak olup 42x30 ölçüsündedir. her varak iki sayfadan, her sayfa 38 satırdan ve her satırda yaklaşık 18 kelimedenden oluşmaktadır. İşte yazmanın ferağ kaydı:

"Bu nüshanın yazımı, Allah'a karşı en fakir kullardan olan Şaban 'Abdullah b. Yusuf b. 'Ali b. eş-Şâfi el-Hazreci tarafından 1085 yılında, Şevval ayının 14'ü Cuma günü tamamlanmıştır. Bu nüsha müellifin kaleminden çıkan üç kıymetli yazmadan

birisidir. Hamd Allah'a mahsustur. Salat ve selam kendisinden sonra bir peygamber gelmeyecek olan Nebi'ye, âline, ashabına ve yolundan gidenlere olsun."

Bu nüshanın kıymeti, yazmanın müellif hayatta iken ve belkide eserin kendisine okunmuş olması dolayısıyladır. Bu nedenle bana, bu nüshanın Zâhiriyye Kütüphanesinden temin etmemi sağlayan ve tahkikinde devam etmem için teşvikte bulunan "Mecma'u'l-lügâ'nın müdür yardımcısı Dr.Şakir el-Fahhâm'a teşekkürlerimi sunmayı bir borç biliyorum.

Eserin bir diğer nüshasını temin için, çeşitli ülkelerde yaşayan ytanıdıklarım da bana bu konuda yardımcı olmalarını rica ettim. Kuveytli "Ma'hed el-Mahtûtât el-'Arabiyye"nin müdürü Dr. Abdulkarim bana, eserin Mısır'da "Dâru'l-kutub el-Mısriyye"de iki nüshasının daha bulunduğunu bildiren mektubu ulaştı. fakat bu yazmalardan herhangi birini de temin edemediğini esefle bildirdi. Ancak Hüsâmeddin el-Kudsî matbû eserini bu iki nüshaya istinaden yayınlamıştı. Beni onun bu bu matbu eserine sevkeden de bu matbu eserin mezkur iki nüshaya istinaden yayınlamış olmasıydı.

Bütün bunlardan sonra netice olarak şunları söylememiz gerekmektedir : Yaptığım bu çalışmalar eserin bu cildini teşkil eden esaslar mahiyetindedir. Burada elimizden geleni yapmış olmamız bize yeter. Eğer bu çalışmamız hakikaten güzelse, bu Allah'ın yardımıyla olmuştur. Yok eğer bu eseri noksan ve hatalı yapmışsak (mazur görülsün), zaten biz hatasız ve kusursuz olduğumuzu iddia etmiyoruz. Arap-İslam dünyasındaki çeşitli sahalara dair muhtelif eserler için, konuyla ilgili herkesten görüş ve fikirlerini bizlerden mahrum etmemelerini istiyoruz. Zira biz, bize gelen (tenkitleri bile) hoş karşılar ve onları saygıyla yad ederiz. Neticede bu eser bütün ümmetin mirası olmakla beraber, dünyanın her yerinde Arapça konuşanların ve tahkik çalışması yapanların bir rehberidir..

Sözlerime burada son verirken, Allah için (birbirlerini) seven gönülleri memnun eden ve tahkik konusunda geniş bir tecrübesi olan ve bana hocalık yapan babama şükranlarımı sunuyorum. Allah bize hayırlar ihsan etsin ve ve beni onun yolundan ve yönteminden ayırmasın. Yine Allah'tan ona hayırlı ömürler vermesini ve müslümanlara (bu konularda) faydası olanlardan eylemesini diliyorum.

Diğer yandan bu konferansı tertib eden Prof.Dr. Ahmet Suphi Furat'a ve Türkçeye aktarılmasında yardımcı olanlar ile özellikle bize böyle bir fırsat tanıdığı için İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Dekanlığına şükranlarımı arzeder selam ve muhabbetlerimi sunarım.

BOLEVÎ İSÂ EFENDİ

ABDULLAH KIZILCIK

Arap edebiyatı tarihçileri, hicrî XI ve XII.(m.XVII-XVII) yüzyıllardaki edebî faaliyetleri anlatırken, bu asırlarda yaşamış Osmanlı âlimleri hakkında pek bilgi vermezler. Hatta bu asırlarda diğer bütün sahalarda olduğu gibi edebiyat ve belâgat sahalarında da gerilemenin söz konusu olduğunu ileri sürenler de olmuştur.¹ Halbuki bu asırlarda, özellikle İstanbul başta olmak üzere Anadolu'nun bir çok yerinde Arap edebiyatının muhtelif dallarında eser veren onlarca âlimin yetiştiği, yüzlerce eserin kaleme alındığı bilinmektedir. İşte aşağıda hayatı, eserleri ve edebî şahsiyeti hakkında bilgi verilecek olan Bolevî İsâ Efendi de h. XI.asrın sonları ve XII. asrın başlarında yaşamış olan bu âlimlerden birisidir.

Tam adı **İsâ b. 'Ali b. Hasan b. Mezîd el-Bolevî, el-Mahvî**² olan Bolevî İsâ Efendi h. 1074/1637 yılında Bolu'nun Gerede kazasına bağlı Sarıkadılar köyünde dünyaya geldi.³ Babası **Sukufî 'Ali Efendi'nin**⁴ hayatı hakkında pek fazla bilgimiz olmamasına rağmen Bolevî'nin, ilk ciddi eğitimini aldığı dedesi **Hasan el-Geredevî'nin**⁵ zamanının büyük bir nahiv alimi olması, oğlu **Muhammed Sâlih Efendi'nin** (1173/1759) Sahvî mahlasıyla şiirlerinin bulunması ve yine h. XII. (m. XIII) asırda yaşayan kızkardeşinin oğlu **Gani-zâde Nâdirî Efendi'nin** mirâciye kasidesiyle tanınmış bir şair olması⁶ onun ilim ve edebiyatla uğraşmış bir aileye mensub olduğunu göstermektedir.

Bolevî, yukarıda zikredildiği gibi ilk eğitimini dedesi Hasan el-Geredevî'den aldıktan hemen sonra, o sıralarda ilmi muhitleri, medreseleri ve zengin kütüphaneleriyle bir câzibe merkezi ve devrin başkenti olan İstanbul'a geldi. Burada Bülbülcü-zâde diye tanınan hocası **Fethî Abdulkerim Efendi'den** (1106/1194) inâbe aldı. el-Bolevî hocasından, bir taraftan tasavvufî ilgili dersler alırken diğer taraftan da sarf, nahiv, belâgat ve mantık gibi dile dair dersler aldı.

Bolevî hocasının talimatlarıyla bazı câmilerde irşad ve vaaz faaliyetleri

¹ Bk. msl., Hannâ el-Fâhûrî, el-Câmî fi târihi'l-edebl-'Arabi (I-II, Beyrut, 1990), I, 1024

² Ömer Rızâ Kehhâle, Mu'cemu'l-müellifin, VIII, 29

³ Kazasker Sâlim Efendi, Tezkire-i Sâlim Efendi, (I-II, İstanbul, 1897) II,612 ; Bursalı Mehmet Tâhir Efendi, Osmanlı Müellifleri (I-III, İstanbul, 1333-1342) I,127

⁴ Mehmet Süreyya, Sicill-i Osmânî (I-III, İstanbul, 1311) III, 613

⁵ Bk. Süleymâniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi, nr. 5950

⁶ Banarlı Nihad Sâmî, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi (I-IV, İstanbul, 1971) II, 675

üstlenmişti. O bu yeteneğini o kadar ilerletmişti ki bu faaliyetler onun, ömrünün sonuna kadar başarıyla sürdüreceği bir mesleği haline gelmiştir. Bolevî, resmi görevlerinin ilkinde h.1076(m.1165) yılında Fatih semtinde bulunan Tercüman Yunus Cami'inde başlamıştır.⁷ Burada on beş yıl kadar süren "kürsü şeyhliği" adı verilen bu vaizlik görevinden sonra aynı vazifesine kısa bir müddet Fâtiḥ Cami'inde devam etmiştir. Daha sonra buradan Beyazıt Câmî'ine atanmış ve iki yıl da burada aynı görevini başarıyla yerine getirmiştir.⁸ Böylece muhtelif büyük câmilerde görev yaptıktan sonra h.1122/1712 senesinde İstanbul'un büyük câmilerinden Süleymâniye Cami'ine kürsü şeyhi görevine atanmış ve vefatına kadar da bu görevine devam etmiştir.⁹

Bolevî Süleymâniye Câmî'inde kürsü şeyhliği görevini ifâ ederken, ilerlemiş yaşına rağmen büyük özlem duyduğu Kâbe'ye gitmeye karar verir ve hac için resmî müsaade aldıktan sonra yola koyulur. Neticede meşekkatli bir yolculuktan sonra hac görevini yerine getirir. Ülkesine dönerken Şam'da Meşhed denilen yere vardığında yaklaşık seksen yaşlarında olan Bolevî, Ramazan ayının yirmi ikinci günü h.1127(m.1715) yılında vefat eder. **Bursalı Mehmet Tâhir Efendi**, onun böyle mukaddes bir yolculuk esnâsında vefat etmesini "İsâ öldü, fakat sevgisi ölmedi" terkindeki sıra mazhar olmsı şeklinde ifade etmektedir.¹⁰

Bolevî nahiv, şiir ve mevza konularıyla yakından ilgilenmiştir. Nitekim onun bu konulara dâir birer eseri de bulunmaktadır. O. Arap dili gramerinin öğrenimini basitleştirmek ve ezberlenmesi gereken hususları kolaylaştırmak amacıyla nahve dair muhtelif kaynak eserlerin özünü teşkil edecek şekilde "Müfidü'l-i râb fi'n-nahv"¹¹ adlı eserini kaleme almıştır. Onun "Fedâilu'ş-şuhûr ve'l-eyyâm"¹² adlı eseri mübarek gece, gün ve ayların faziletlerinden bahsetmektedir. Diğer yandan müellif, şiirle de ilgilenmiş ve bu konuda "Dîvân-ı Mahvî" (bk.Yapı Kredi Kütüphanesi nr.15972) adıyla bir eser daha telif etmiştir.¹³

"Yokluğunda var olan varlıkta bilmez yokluğu
Sohbet-i yâr lezzetin bilmez begüm ağyâr olan"¹⁴

Daha ziyade bir özdeyişi andıran Bursalı Mehmet Tâhir Efendi'nin eserinde zikrettiği bu beyti, müellif 16'lı hece vezni ile söylemiştir.

⁷ Sâlim Efendi, a.g.e., 613

⁸ Salim Efendi, a.g.e., II,613

⁹ Mehmet Süreyyâ, a.g.e., III,613 ; Sâlim Efendi, II, 613

¹⁰ Bursalı Mehmet Tâhir Efendi,a.g.e., I, 140

¹¹ Bk.Süleymâniye Kütüphanesi Ayasofya 4598, Saliha Hatun 126 v.s

¹² Bk. Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi nr.662

¹³Yapı Kredi Kütüphanesinin tasnif çalışmasının uzaması nedeniyle Yukarıda adı geçen esere ulaşamadık. Ancak burada, müellife ait olupta, çeşitli kaynaklarda rastladığımız beytleri bir araya getirmek suretiyle eser hakkında genel bir değerlendirme durumuna gittik.

¹⁴ Bursalı Mehmet Tâhir Efendi, a.g.e. I,127

Sivâ efkarının cündü ki gelmeliğin harâb etti
 Elim al düşmüşüm kaldır meded Mevlay-ı Rahmânım
 Emel arzusunun odu yakıp bağrım kebâb etti
 Elim al düşmüşüm kaldır meded mevlay-ı Rahmanım

Hulûs üzre ibadette teveccüh eyleyim sana
 Gelür kalbe sivâ fikri komaz herkes beni bana
 Dilimde kuvvetim yoktur cevâbın vermeye O'na
 Elim al düşmüşüm kaldır meded Mevlây-ı Rahmânım"¹⁵

Müellif ilâhi tarzında söylediği bu dörtlükleri de görüldüğü gibi 16'lı hece vezniyle söylemiştir.

Bulmak istersen dâim saâdet
 Canu gönülden Allah'a yalvar
 Gaflette kalma eyle ibâdet
 Can-u gönülden Allah'a yalvar

Aldanma zinhar fânî cihâna
 Takvâu zühdü kût eyle cana
 Uçmak dilersen bâğ-ı cinâna
 Canu gönülden Allah'a yalvar

Kaldır dilinden kesret hicâbın
 Sırrında oku vahdet kitabın
 İçmek dilersen vuslat şarabın
 Canu gönülden Allah'a yalvar

Yoklukta yokla mânâyı *Mahvi*
 Maksûdu anla sarf eyle nahvi
 Merdûd-ı râh ol gel iste Sahvî
 Canu gönülden Allah'a yalvar"¹⁶

Müellif bu dörtlükleri de tekke edebiyatına uygun olan bir ilahî tarzında ve 10'lu hece vezni ile söylemiştir. Bütün bu manzûmelerden anlaşılacağı üzere müellif şirlerini hece vezninde ve kendi aralarında kafiyeli beyit ya da dörtlük halinde terennüm etmiştir. Onun tasavvufî bir anlayışla söylediği bu şiirleri daha ziyade Allaha yakarışını gösteren samimi duygularının ifadesi tarzında olmuştur

el-Bolevî, bütün bu çalışmaları arasında özellikle nahiv tedrisatı ile de ilgilenmiş

¹⁵ Sâlim Efendi, a.g.e., II, 614

¹⁶ Sâlim Efendi, a.g.e., II, 614

ve bu konuda bir çok talebenin yetiştirilmesinde önemli rol oynamıştır. Diğer taraftan onun kendini Allah'a adayan mütevazi bir kişiliği yanında duygu ve yakarışlarını anlatan şiirleri de zikre değer bir hususudur. Ayrıca o, gayet tesirli vaaz ve irşadlarıyla halka hitap etmiş ve duygu dünyalarına girerek onların madden ve manen olgunlaşmaları yolunda hizmet vermiştir.

Bolevî'nin tesbit edebildiğimiz eserlerinin sayısı az da olsa, bu eserler incelendiğinde onun çok bilgili ve sahasında ehil olduğu anlaşılmaktadır. Zira Fethi 'Abdu'l-kerim Efendi onun bu kabiliyetini keşfetmiş ve ona daha genç yaşta iken tedrisat ve irşad gibi birtakım görevler yüklemiştir. Diğer yandan o, çok okuyan ve iyi araştırma yapan bir kişiliğe sahipti. Nitekim bu özelliğini sade ve anlaşılır bir üslupla, nahve dair sayısız temel eserlerden istifade ederek kaleme almış olduğu "Müfidü'l-i'râb" adlı eserinde anlamaktayız .

Bolevî'nin devrin manevi otoritesi hükmünde olan Fethî Abdulkerim Efendi'den intisaplı olup, müderrislik, şâirlik ve vaizlik gibi ilmî ve sosyal kişiliği yanında siyasi kişiliği de vardır. Nitekim o, Osmanlı İmparatorluğunun çalkantılı bir döneminde¹⁷ yaşamasına rağmen Sadrazam Kara Mustafa Paşa¹⁸ (1095/1683) ve Şeyhu'l-islam Feyzullah Efendi¹⁹ (1115/1700) ile iyi ilişkiler kurmayı kendisine prensip edinmiştir.

¹⁷Sekiz sene gibi uzun bir müddet Şeyhu'l-İslamlık makamında kalan Erzurumlu Seyyid Hacı Feyzullah Efendi hakkında büyük oğlunu Şeyhu'l İslam veliahdı ilan etmek gibi birtakım hatalarda bulunduğu ve bu davranışları nedeniyle Sultan III.Ahmed'in de felaketine rol oynadığı kaynaklarda belirtilmektedir. geniş bilgi için bk. İsmail Hami Danişment, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, V. 33

¹⁸ Bk. el-Bolevî, Müfidü'l-i'râb, Nuru Osmaniye nüshası (nr. 4111/4646), s. 1.a

¹⁹ Bk. Süleymâniye Ktp , Ayasofya nüshası (nr.4598), s.1b.